

Mälu, kultuur ja teadus

Eesti Teaduste Akadeemia asepresidendi Jüri Engelbrechti pidukõne Eesti Rahva Muuseumi 100. aastapäeva aktusel, 14. aprillil 2009 Tartu Ülikooli aulas

Ekstsellentsid, kolleegid,
head kuulajad!

Sõnum, et Eesti Rahva Muuseum on saja-aastane, on paljutähenduslik. 100 aastat on ühe rahva elus kahtlemata pikk aeg, eriti tänases kiiresti muutuvmas maailmas. Meil on selle sisse mahtunud iseseisvumine ja taasiseisvumine, rõõmsad aastad ja rasked aastad, kodude purustamine ja nende taastamine. Kuid sajand pole lihtsalt aastate ja perioodide lükkimine aja ahelasse, vaid muutuste jada, kus iga eelmine sündmus mõjutab järgmist. Koos Eesti rahvaga on ka ERM elanud üle erinevaid aegu ning täna, juubelpäeval tagasi vaadates ja tehtu üle uhkust tundes, mõtleme me samuti tulevikule.

ERM on end määratlenud mäluasutusena – nii ütleb ERMi strateegiline arengukava. Kas mälu on samuti 100-aastane? Loomulikult mitte. Lennart Meri on oma “Hõbevalges” öelnud: “Maailmas on vähe rahvaid, kes nii pikka aega on olnud paiksed, ühele asualale truud.” Kui hästi me teame oma esivanemate ajalugu tuhandete aastate eest, on omaette lugu ja kuidas me saaksime aru küttidest või kaluritest, kelle lõkkease hiljuti Tallinnas Vabaduse väljaku kaevamistöodel leiti – ka sellele küsimusele otsime veel vastust.

ERMi põhikiri aastast 1909 seab sihid järgmiselt: esivanemate ja oma kaasaja vaimuvara tuleb mitte ainult koguda, vaid ka uurida ja kättesaadavaks teha.

Peame tunnistama tollaste sihiseadajate tarkust. Pole ju ERM pelgalt muustriliste õllekappade kogu ega vitriinid kaunite rahvariietega. ERM peab olema koht, mis annab tuge meile enestele, tuletab meelde teed tänaseni, vaatab ka edasi ja annab teistelegi teavet, võrdlusvõimalusi ja arusaamu põlisest rahvast Läänemere kivisel nurgal.

Veel paar sõna mälust. Tunnustatud psühholoog ja mälu-uurija Endel Tulving on öelnud ("Mälu", TÜ Kirjastus, 2002): "Mälu on üks kolmest alustalast, millele tugineb arukas elu; taju ja mõtlemine on kaks ülejäänut." Kui tulla tagasi ERMi 1909. a põhikirja juurde, siis teatud moel on ju kõik need kolm alustala sihtidena seatud. Endel Tulving märgib veel, et mälu ilmutab ennast paljudel viisidel ning mälu ja õppimine on tihedalt seotud.

Tänase ERMi sihid on sõnastatud ERMi strateegilises arengukavas 2008–2013. Selles on kirjas kutsumused ja kohustused, tulevikupilt ja väärtused, rõhuasetused ja eesmärgid.

Erinevalt kuivast ERMi tööd reguleerivast põhimäärusest rõhutab arengukava ideaale, vastutust ja väärtusi. Ma juba mainisin enesemääratlust mäluasutusena. Sellele lisaks tahab ERM olla "kultuuri põhiväärtuste järjepidevuse kandja, mis integreerib ühiskonda, toetab üksteisemõistmist, koostööd ja dialoogi ning kannab vastutust rahvusliku kultuuripärandi säilimise ja kasutamise eest". Ja veel, ERMi tegevus "toetab eesti rahvusliku identiteedi, eesti keele ja rahvuskultuuri püsimist, targa ja tasakaalustatud ühiskonna arenemist ning kollektiivse mälu tugevdamist".

Ma arvan, et Vabariigi Valitsus peaks neid ridu väga tähelepanelikult lugema ja neist ka järeldusi tegema.

ERM annab endale aru, et püstitatud eesmärkide realiseerimine pole kerge. Aga ERMil on hulk väärtusi: kompetentsus ja usaldusväärsus, arenguvõimelisus, mitmekülgus ja ainulaadsus. Kui siia lisada veel interdistsiplinaarsus, koostöö ja avatus, siis on küll alust arvata, et ERM oma sihid realiseerib.

Minu enda teadustegevus on seotud dünaamiliste protsesside analüüsiga, erialaterminina peaksin nimetama "mittelineaarset dünaamikat". Tänaasel päeval on see valdkond laienenud füüsikast ja matemaatikast bioloogia ja keemiani, arvuti- ja sotsiaalteadusteni jne. Ühtse nimena on käibel mõiste "komplekssüsteemid". Tavakeeles öelduna on neid erinevaid teadusvaldkondi ühendamas järgmine põhimõte: üksikute osade või tegevuste liitmisel on oluline nende omavaheliste keeruliste (mittelineaarsete) vastasmõjude arvestamine. Selle tulemusena on tervikus sündinud uus kvaliteet, mis pole lihtsalt üksikute osade summa. Või kui ajas mõelda, siis mitte lihtsalt päevade ja aastate summa. Ja nii on ka ERMiga – 100 aastat ERMi elus pole lihtsalt aastate summa, sest loodud on uued väärtused. Ning tulevikuplaanidega on täpselt sama lugu: äsjamainitud ERMi väärtused võivad tervikuna viia uue kvaliteedini, ehk teisisõnu – väikeste asjade järjepideva arendamise taga on suured eesmärgid, mille nimel ERM teeb lakkamatult tööd ja areneb pidevalt.

Siin on kohane võrdlus emapuuga, olgu laevandusliku või aiandusliku mõistena või hoopis etnoloogiast paralleeli tõmmates, kus emapuu on palk veskitiibade suuna muutmiseks, ikka selleks et tuul paremat hoogu annaks. Laevanduses on teada, et emapuu on paadi põhjapikitungi, millele kinnituvad muud vajalikud elemen-

did, täävid ja kaared. Ja aianduses võetakse emapuult paljundusmaterjali. Nii võiks tõesti ERMi võrrelda emapuuga, mida ajalootormid on räsinud ja murdnud. Ometi jäi emapuu elama – ta toetab meid ühes tähenduses, ajab võrseid teises tähenduses ja annab jõudu meie vaimujõule kolmandas tähenduses. Siit järgneb ka küsimus, kuidas on ERM seotud meie teiste muuseumidega. Ma ei hakka neid üles lugema kartuses, et mõni jääb järsku nimetamata. Küsin vaid, kas ei moodusta need kõik ühe terviku, millest igaüks on erilise väärtusega, kuid mille emapuu on 100-aastane tugevast tammest raiutud ERM.

Kui kavandasin oma kõnet, läks mu mõte ka Aleksandria raamatukogule. Teatavasti rajas Ptolemaios I umbes aastal 300 e.m.a. oma palee kõrvale Museioni, mille koosseisus olid loengusaal, õpetlaste eluruumid ja raamatukogu. Sealt saigi alguse kuulus Aleksandria raamatukogu, kus hiilgeajal oli 600 000–700 000 käsikirja paljudes keeltes. Tänapäeval on Aleksandria raamatukogu fööniksina tuhandeid tõusnud. See pole mitte ainult arhitektuuriliselt suurepärase ja funktsionaalne ehitise, vaid ta on kujunemas uueks kultuuri- ja teaduskeskuseks Vahemere regioonis. Jättes kõrvale ajaskaala, ajaloo keerdkäigud ja muud tegurid, võib Aleksandria ja Tartu vahel märgata teatud sarnasust. ERMi uus hoone on, tõsi küll, veel arhitektide laual, aga loodetavasti saab see teoks. ERM loeb oma kutsumuseks olla eesti ja soome-ugri rahvaste kultuuri ja selle arenguloo mäluasutus. Kas ERM ei võiks laiendada emapuu mõistet tervele Läänemere regioonile ja kaugemalegi ning kujuneda tõmbekeskuseks soome-ugri rahvaste mäluasutusena? Nagu teadusasutusele kohane, on ju ERM selgelt teadvustanud teadustöö rahvusvahelistumise olulisust. Üks väike kõrvalepõige ajaloo radadele. Aleksandria Museionis töötanud õpetlased ei pidanud maksma makse. Eks seegi ole hea näide teadmiste väärtustamisest. Ma kujutan ette häälekalt vastuseisu, kui tulla välja sellise ettepanekuga ERMi suhtes.

Kas eelnev jutt iseloomustab kultuuriasutust või teadusasutust? Ilmselt on see küsimus valesti sõnastatud, sest sisaldab mingil moel vastandamist. Aga vastandamine pole ju kunagi erilist edu toonud. Tegemist on eelkõige maailma tunnetamisega, vahendid võivad seejuures üpris erinevad olla. Tunnetuslik külg, mida me intuitsiivselt seostame kultuuriga selle sõna tavamõistes, ei tööta meetodina seal, kus on vaja tõestusi ja täpseid mõõtmisi, nii nagu näiteks täppisteadustes. Tegelikult tuleks ka teadust vaadelda laias mõttes: teadus on süstematiseeritud teadmiste hulk, mis on saadud vaatluste, analüüsi, katsete ja mõtlemise teel. Teaduse juuri toidab inimlik uudishimu paremini mõista füüsilist, bioloogilist ja sotsiaalset maailma. Tänaasel päeval on liikumapaneva jõuna lisandunud vajadus teadmisi sihipäraselt kasutada. Teadust ja kultuuri ei saa ju eraldada, kultuurile kui inimtegevusele on vaja teadusuuringuid, teadusele aga vaja arusaamist inimtegevusest ning teadusmõtte areng on kindlasti ka kultuurilugu. Ülepea on ühiskonnal palju seotud tahke ja nii nagu varem öeldud, saab osade koosmõju uue väärtuse. ERM on hea näide mitmetahulisest tegevusest. Muuseumina on ta juba olemuselt teadmistekeskne, st teadusasutus, meie ühiskonna tegemiste, väärtuste, traditsioonide, oskuste hoidjana aga kultuuriasutuste väärikas esindaja. Mäluasutusena hoiab ERM eelmiste põlvkondade pärandit ning tema kollektsioonid annavad mälu-uurijatele suurepärase alusmaterjali hüpoteeside kontrolliks.

Rääkides mälust, teeksin kõrvalepõike teaduse interdistsiplinaarsuse juurde. Mõneti tundub, et tänasel päeval on teadus spetsialiseerunud ja eks see nii ka on. Ometi tuletagem meelde üle maailma kasutusel olevat teaduskraadi PhD – *Doctor of Philosophy*. Seda teaduskraadi antakse väga paljudes teadusvaldkondades ja nii on füüsikud ja keemikud, matemaatikud ja ajaloolased, bioloogid ja psühholoogid jpt. teadlastena filosoofiadoktorid. See viitab aegadele, mil teadlased tegelesid mõnes mõttes universaalidena ja natuurfilosoofia hõlmas looduse uurimist tervikuna. Ja kui uurime loodust, siis võime otsemaid küsida, kuidas on lugu mälu ja kogemuste pärandamisega põlvest põlve. Raske on siin leida tõestusmaterjale ranges matemaatilises tähenduses. Lennart Meri püstitas oma “Hõbevalges” julged hüpoteesid Kaali meteoriidi tähendusest ja selle kohast muistendites mitte ainult meil, vaid kaugemalgi. Kas leiavad need hüpoteesid tõestust? Hiljuti kuulsin põnevat ettekannet André Costopouluselt McGilli Ülikoolist, kes uurib Põhja-Kanada kliimatilisi muutusi aastasade jooksul. Uuringute üks osa on põlisrahvaste muistendite analüüs, sest muutused on talletatud mitte ainult igijääs, vaid ka mälus. Hakkab kujunema arvamus, et mälu osa maailma ratsionaalses tunnetamises on äärmiselt oluline. Ning interdistsiplinaarsus teadusuuringutes, mida rõhutab ERM, võib kindlasti avada uusi võimalusi.

Oma juubeliaasta tähistamiseks kuulutas ERM välja vaibavõistluse. Võitja Anu Raud on oma vaiba teemaks valinud kogujad. Jäljed varasematelt kogujatelt, argipäev ja sugulasmustrid viitavad nii tehtule kui ka üleilmsele mustrisugulusele. Aga ka teiste kavandite ideed väärivad tähelepanu. On püütud hingestada väärtusi, liikumist, muutumist ja Eesti loodust ning meile sümbolitena mõjuvaid rajatisi. Tabasin end mõttelt, et küll oleks tore kõik need kavandid realiseerida. On äärmiselt sümboolne, et üks autoritest on oma kavandi seletuskirjas öelnud: “Oma vaibakavandiga tahan öelda aitäh Eesti Rahva Muuseumile, kes on aidanud mäletada ja õpetanud märkama.”

Nende tänusõnadega ühinedes ongi sobiv lõpetada, kuid enne veel üks luulekatkend ja üks soov.

Hando Runnel on öelnud sedasi (luulekogu “Punaste õhtute purpur”, 1982):

“Üks väga vana rahvas,
kel muldne tarkus suus,
meid teretas aegade tagant
ja ütles, me olla uus,
ja ütles, me olla elus,
me päevad olla veel ees.”

Ja üks soov kõlab järgnevalt:

Meie kiires elus olgu meil kõigil aega ja tahtmist ERMi tegevustes osaleda ja neid toetada – ikka nende tõsiste põhimõtete elluviimiseks, mida ERM on sihiks seadnud. ERMi päevad on kindlasti veel ees!